

ЗАВДАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕГЕНЕРАЦІЇ ЦІННИХ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНИХ КОМПЛЕКСІВ ІСТОРИЧНИХ МІСТ

Розглядається питання про збереження та регенерацію цінних містобудівних комплексів, які, як правило, формують розпланувальний каркас і домінуючі елементи просторової композиції історичного міста. Аналізуються історичні міста Західного регіону України.

Ключові слова: історичне місто, архітектурно-містобудівний комплекс забудови, містобудівне проектування.

Актуальність дослідження. Виконаний нами аналіз проектних містобудівних робіт за три останні десятиліття показав, що пік розроблення пам'яткоохоронної та реставраційної документації містобудівного характеру припадає на 1985-2000 рр., коли були опрацьовані історико-архітектурні опорні плани та визначені охоронні заходи для більш ніж 30-ти історичних міст Західної України. Проте, далеко не всі виконані містобудівні розробки були затверджені належним чином (і тому не є сьогодні дієвими містобудівними документами з правового погляду). Також не всі вони були скоординованими з пропозиціями генеральних планів міст. Із 30-ти міст у близько половини спостерігалася невідповідність між пропонованим високим охоронним статусом для частини міських територій та пропозиціями генпланів щодо їх активної реконструкції¹. Із прийняттям нового закону про охорону культурної спадщини дещо змінилося правове поле для виконання містобудівної пам'яткоохоронної та реставраційної документації. Було уведено поняття «історичний ареал населеного місця», змінилися форми власності територій та комплексів забудови.

Кінцева стадія реставраційного містобудівного проектування – опрацювання т. зв. «проекту регенерації» була виконана для дуже малої кількості міст (Збаража, Бережан, Коломиї, Ужгорода та деяких ін.) і то для окремих кварталів або площ. Іноді це були пропозиції з відбудови втрачених кварталів, а не загальна концепція ревалоризації, відбудови, ревіталізації та розвитку заповідної території (наприклад – Бережани, Львів). Більш ніж 120 міст зі списку історичних так і не було охоплено науково-проектними роботами. Крім того, за результатами останніх досліджень сьогодні виявлено ще близько 100 об'єктів (це переважно селища міського типу або й села), які колись були містами і які мають збережені архітектурно-планувальні системи

¹ Бевз М. Проблеми регенерації заповідних територій історичних міст // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура. - Львів, 2001. - №429. - С. 146-155.

історичного типу, і які заслуговують на опрацювання містобудівної пам'яткоохоронної документації². Ці дані засвідчили необхідність розширення списку об'єктів історичних населених місць і показали недостатню ефективність прийнятої схеми опрацювання пам'яткоохоронної документації містобудівного характеру та її слабку дієвість. Поза межами належного пам'яткоохоронного режиму використання території виявилися як зона пам'ятки ЮНЕСКО у Львові, так і цінні території в низці історичних міст з унікальною розпланувальною системою Бучач, Остріг, Потелич, Івано-Франківськ та ін.

Мета дослідження – сформулювати завдання вдосконалення методики містобудівного проектування для заповідних ділянок та історичних ареалів історичних міст.

Основна частина. Важливою передумовою розроблення містобудівної пам'яткоохоронної документації є наявність історико-містобудівних студій історичного поселення. Наприкінці 80-х років при Львівській обласній організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури була утворена секція, що під керівництвом автора займалась дослідженням і написанням історико-містобудівних нарисів міст Львівщини. Ця робота виконувалась у рамках створення «Зводу пам'яток історії та культури». При цьому було опрацьовано нариси про більше ніж 30 міст Львівщини³. Згодом, у 1992-1994 роках, подібна робота виконувалась з дослідження міст Івано-Франківської області. Було опрацьовано нариси про 21 історичне місто⁴. Проте, ці роботи залишились незавершеними у зв'язку із припиненням фінансування. Питання архітектурно-урбаністичного розвитку цінних історичних територій західноукраїнських міст розкрито у нових наукових публікаціях, що з'явилися в останні роки (дослідники: Р.Могитич, А.Гречило, М.Бевз, А.Мартинюк, Г.Яремич, О.Рибчинський, В.Петрик та інші автори).

Слід згадати, що важливі зрушення у справі дослідження історичних міст відбулися на початку 1990-х років, коли в інституті «Укрзахідпроектреставрація» у Львові почав діяти окремий відділ спеціалістів⁵, що займався опрацюванням історико-архітектурних опорних

² Бевз М. Історичне місто як об'єкт збереження і регенерації // Проблеми теорії і історії архітектури України. Збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт, 2007. – Вип. 7. – С. 105-119.

³ Ця робота, виконана у двох томах, знаходиться в архіві Львівського обласного управління охорони історичного середовища і використовується принагідно при розробленні різної проектно-документації.

⁴ Архів Наукового Товариства ім. Шевченка у м. Львові. – Історико-містобудівні нариси міст Івано-Франківської області / Бевз М., Кравцов С., Лукомський Ю. та ін. – 190 с.

⁵ Майстерня архітектурної інвентаризації міст утворена в інституті «Укрпроектреставрація» у 1992 році, хоча роботи з складання історико-архітектурних опорних планів виконувались інститутом, починаючи від 1981 р. (Могитич Р. Майстерня архітектурної інвентаризації міст // Вісник. Укрзахідпроектреставрація. - Львів, 1994. - Ч. 2. - С. 90). Спочатку роботи з інвентаризації міст виконувались в ландшафтній архітектурно-реставраційній майстерні під керівництвом У.Піхурко (див.: Ландшафтна архітектурно-

планів міст (майстерня архітектурної інвентаризації міст)⁶. Ці роботи стали можливими завдяки позитивним змінам у містобудівному законодавстві України. Згідно з ним було визначено велику групу історичних міст, для яких опрацювання генеральних планів мало поєднуватися з виконанням історико-архітектурних опорних планів та відповідним визначенням і влаштуванням містобудівних охоронних зон. До цього списку поселень було занесено близько 150 міст Західної України. Передбачалося також складання та затвердження на державному рівні «списку історичних сіл». У складі історико-архітектурних опорних планів вимагалось опрацювати питання історії та еволюції архітектурно-планувального укладу міста. В інституті було розроблено власну методику таких досліджень, зокрема запропоновано різного типу інвентарні картки для фіксації архітектурно-містобудівної спадщини, апробовано власну методику польових досліджень забудови та планувального укладу міст, опрацьовано методику визначення охоронних заходів в історичних містах Західної України відповідно до чинного пам'яткоохоронного законодавства. На підставі досвіду обстеження історичних міст була опрацьована також методика паспортизації історичної забудови. За приблизно 15 років в інституті виконано історико-архітектурні опорні плани для більш ніж 30 історичних міст Західної України. Значення цих робіт дуже велике як з практичного, так і з теоретичного погляду. По-перше, вони дали змогу підготувати й опублікувати історико-містобудівні нариси більшості із цих міст. По-друге, ці роботи сприяли формуванню погляду, за яким збереження містобудівної спадщини як невід'ємного складового елементу історичної культури Західної України, є справою великої ваги. Наприкінці 1980-х років з'явилася нова серія праць дослідників-архітекторів, які сприяли активізації досліджень історичних міст. Це дисертаційні дослідження Г.Петришин, С.Кравцова, П.Ричкова, публікації М.Бевза, А.Гречила, А.Мартинюк, Р.Могитича, Г.Яремич, О.Рибчинського, С.Топилко, О.Бойко та інших авторів. Роботи вказаних науковців дали змогу глибше розкрити урбаністичну історію Західної України, а також висвітлили проблеми збереження цінної забудови, планувальних укладів та образу історичних міст у сьогоденних умовах. Проте, проблема вдосконалення методики досліджень та опису історичних міст залишається актуальною донині, передусім в аспекті нових вимог до збереження та регенерації

реставраційна майстерня // Вісник. Укрзахідпроектреставрація. - Львів, 1993. - Ч. 1. - С. 73). До 1992 року було опрацьовано певна кількість інвентаризаційних робіт, зокрема у місті Жовкві, Куликові та ін. Крім того історико-архітектурні опорні плани виконувались іншими підрозділами інституту. Наприклад, в 1994 р. архітектурно-реставраційна майстерня №5 виконувала такі роботи для Чернівецької області (міста - Кельменці, Новоселиця, Заставна, Глибока, Сокиряни); місто Шаргород Вінницької області - майстерня КРІС.

⁶ Могитич Р. Досвід розробки проєктів регенерації у майстерні архітектурної інвентаризації міст інституту "Укрзахідпроектреставрація" // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". - Львів. - 1999. - Число 10. - С. 143-145.

історичних міст, що продиктовані рекомендаціями так званої Краківської хартії про охорону архітектурно-містобудівної спадщини, Ризької хартії про відтворення важливих будівель, новими обставинами розвитку історичних міст і відповідними новими вітчизняними пам'яткоохоронними та містобудівними нормами та документами.

Історична частина міста є пам'ятковим комплексом, що містить дуже цінний культурний потенціал і вимагає специфічних форм охорони. В Україні сьогодні належить провести велику роботу з переорієнтації методики урбаністичного проектування щодо історичних міст. Ця робота повинна спиратись на попередньо проведені наукові дослідження планувальних особливостей та типології історичних західноукраїнських міст і подати рекомендації щодо методики їх збереження та регенерації.

Великої уваги вимагає дослідницька частина роботи з виявлення та введення в науковий обіг повної інформації про історичні міста як пам'яткові об'єкти, про їх значення у розвитку культурних процесів у регіоні. В наукових працях при висвітленні еволюції міст слід враховувати ряд характерних упущень. Досить часто місто подається як перелік послідовних явищ і подій без належного викладу еволюції його як урбаністично-архітектурного феномена (з характерними для кожного етапу розвитку функціями, планувальним укладом, способом забудови, фортифікування та ін.). Недостатньо висвітлюються ті урбаністичні явища з історії міст, що не дійшли до нас у вигляді збережених пам'яток, але сліди яких можна «відчитати» за топографією місцевості, залишками планувальної структури, фрагментарними історичними згадками тощо. Недостатньо опрацьовано ранні стадії розвитку міст. Тому до цієї теми слід було б повернути додаткову увагу дослідників. Оскільки цей період становлення міст опрацьований недостатньо, важливим слід вважати проведення спеціальних студій, конференцій та семінарів для поглиблення знань та додаткового його вивчення.

Сучасні дослідження історичних міст у Західній Україні, попри певні труднощі, є достатньо серйозними працями, опертими на фактичний матеріал (історичний, археологічний, топографічний, соціотопографічний та ін.). Досвід цих досліджень показує, що їх успішне продовження великою мірою залежить від міжнародної співпраці. Ця співпраця може бути особливо плідною на таких напрямках:

- створення умов для архівних пошукових робіт науковців різних країн;
- започаткування наукових дослідницьких проектів, спрямованих на вивчення унікальних східноєвропейських міст, спадщину яких можна вважати набутком всесвітньої ваги (наприклад, Жовква, Бережани, Збараж чи ін.);

- започаткування видавничих проєктів, завдяки яким можна було б опублікувати спільні наукові праці з висвітленням окремих явищ в історії урбаністики чи окремих періодів розвитку містобудування (часто ці явища чи періоди мають спільні риси в Україні, Польщі, Словаччині, Угорщині, Австрії). Можливим є також зосередження уваги на окремих історичних містах, у яких відображено спільні культурні історичні чинники (наприклад, Львів, Перемишль, Жовква, Сенява, Дубно, Бережани та ін.);
- обмін міжнародним досвідом у справі збереження, регенерації та ревалоризації історичних міст.

Велике наукове зацікавлення становить проблема дослідження т. зв. втрачених міст – поселень, що останнім часом втратили свій історичний міський статус. Лише на Львівщині таких об'єктів налічується близько п'ятдесяти. Приклади Кукизова, Журова чи Соколівки показують, що серед цих поселень є дуже цікаві з погляду історії урбаністики об'єкти. У деяких з цих поселень ще до сьогодні збереглися цінні планувальні елементи, окремі пам'ятки та, що особливо важливо, законсервовано старий просторово-ландшафтний уклад малого історичного міста. Важливим є розширення досліджень таких об'єктів й опрацювання методики їх ревіталізації та збереження в сучасних умовах.

Спеціального опрацювання потребує проблема збереження містобудівної спадщини. Чинне законодавство дозволяє включати певні пам'яткоохоронні правила на місцевому рівні. Цим можна було б забезпечити дієвішу охорону містобудівної спадщини з урахуванням історичної специфіки регіону чи навіть кожного конкретного міста. Тому конче потрібним є опрацювання, адресованих міським адміністративним органам, а також архітекторам, урбаністам, спеціалістам з охорони пам'яток рекомендацій стосовно збереження та охорони образу історичних міст при розробленні місцевих правил забудови. При цьому важливо ставити за мету досягнення комплексності збереження історичного міського середовища - від планувального укладу міста до способу забудови міських парцелей, історичних елементів благоустрою, опорядження фасадів чи характеру вирішення вітрин і вивісок закладів у партерах будівель.

Статус «історичного міста», який введено у державні нормативні документи з пам'яткоохоронною метою, ставить вимоги до спеціального регулювання питань забудови, містобудівної діяльності у таких містах. Обмеження стосуються, у першу чергу, діяльності в межах історичних ареалів таких міст. При розвитку забудови та інженерної інфраструктури на території історичного ареалу такого міста діє система спеціальних обмежень і регулювальних заходів з метою збереження традиційного характеру

середовища, а в межах заповідних територій міста повинно діяти правило реабілітації та регенерації об'єктів культурної спадщини та історичних дільниць. Тобто вітчизняне пам'яткоохоронне законодавство та архітектурно-містобудівні нормативи регламентують діяльність архітектора, урбаніста чи урядовця з питань перетворень і забудови заповідних історичних дільниць. Проте, аналіз показує, що, починаючи від середини 1970-х років, вдалося забезпечити необхідними початковими науково-проектними розробками лише приблизно 15% історичних міст, а проектами регенерації – всього лише 6%. Як результат, у практиці проектування та забудови заповідних зон багатьох міст в останні роки спостерігається велика кількість порушень пам'яткоохоронного та містобудівного законодавства (прикладом цього є невідповідні статусу пам'ятки ЮНЕСКО роботи в центрі міста Львова, будівництво дисонуючих будівель у центрах багатьох історичних міст Західної України. Незважаючи на довголітню працю у цьому напрямку низки вчених⁷, а також на дослідження та розробки наукових інститутів, зокрема, Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури та містобудування, Управління охорони історичного середовища Державного комітету з будівництва та архітектури, Інституту пам'яткоохоронних досліджень, історико-архітектурних заповідників в м. Кам'янці-Подільському, Луцьку, Збаражі та ін. проблема вдосконалення методики регенерації заповідних комплексів історичних міст залишається актуальною. Якщо у містах, в яких утворені заповідники, питання збереження історичного образу та регенерації міста в тій чи іншій мірі вирішуються, то в решті історичних міст (а їх близько 90%) ці питання потребують термінового вирішення. Це пояснюється деякою незавершеністю науково-методичних розробок, які би висвітлювали у необхідній повноті всі аспекти реалізації архітектурно-урбаністичної та пам'яткоохоронної політики в історичних заповідних зонах міст і сприяли впровадженню тут як передових методів містобудівного проектування, так і правил збереження, реставрації комплексів цінної забудови, відтворення історичних архітектурно-розпланувальних схем, реабілітації дільниць сформованої забудови різного характеру (промислових, житлових, садово-паркових та ін.). Враховуючи, що ці аспекти часто бувають дуже різносторонніми (від функціональних до економічних та управлінських), оскільки здебільшого заповідні зони співпадають із районами міських центрів ділової чи іншої активності населення, то їх виконання вимагає обґрунтованого наукового підходу та спеціальних методик.

⁷ Можна вказати на роботи Ю. Асєєва, В. Вечерського, О. Водзинського, І. Ігнаткіна, Б. Колоска, Н. Логвин, Є. Пламеницької, О. Пламеницької, Л. Прибеги та ін. авторів.

В основі методики регенерації історичних містобудівних комплексів лежить багатостадійна схема: дослідження комплексу, його правильна ідентифікація, опрацювання охоронних заходів, розробка пропозицій з відтворення, реставрації, оптимізація функціонального використання та правильне пристосування, реалізація та контроль. Кожна з цих стадій вимагає забезпечення відповідними методичними розробками. Важливо також щоб сукупна реалізація всіх заходів, які можуть бути досить тривалими, від самого початку забезпечувала охорону архітектурно-мистецьких цінностей комплексу. Велике значення має опрацювання деталізованої методики інвентаризації та історико-містобудівної ідентифікації складових частин історичних міст. Відсутність методичних розробок з цього питання привело в останні роки до втрат унікальних планувально-просторових композицій містобудівних комплексів площ Старого (XIV ст.) Ринку в місті Бучачі, ренесансних архітектурно-планувальних схем середмість у містах Бродах, Гусятині, Острозі, образно-просторового вирішення площі Міцкевича у центрі Львова та ін. Опрацювання систематизації розвитку історичних міст, як методологічної основи робіт з їх регенерації, становить першочергову наукову проблему, від вирішення якої залежить правильна наукова спрямованість ідентифікаційних та проектних робіт.

Висновки. Розроблення основ регенерації історичних міст становить важливу наукову проблему, з якою тісно пов'язані теоретичні та практичні сторони розвитку вітчизняного містобудування, історії архітектури, історії національної культури загалом. Дослідження проблеми регенерації історичних міст таким чином актуальне як у теоретичному аспекті (вивчення та узагальнення міжнародного права; опрацювання теоретичних основ трактування міста як пам'ятки культури; теорія збереження та розвитку історичних міст; методика дослідження, оцінки, ідентифікації архітектурно-планувальних систем історичних міст, їх категоризація та ін.), так і в практичному (вивчення та використання міжнародного та вітчизняного досвіду; визначення послідовності та характеру робіт з інвентаризації, оцінки, регенерації історичних міст у нових умовах⁸; встановлення першочергових напрямків проектних і практичних робіт, які би забезпечили ефективно збереження традиційних архітектурно-планувальних комплексів; опрацювання методики пристосування пам'яткових районів до сучасних потреб та ін.). Ці завдання актуальні й тому, що в останні роки спостерігаємо

⁸ Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р.; Закон України «Основи законодавства України про культуру» від 4 лютого 1992 р.; Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р.; Закон України «Про планування і забудову територій» від 20 квітня 2000 р.; Державні будівельні норми України ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» від 17 квітня 1992 р.; Про затвердження Порядку визначення меж зон охорони пам'яток (наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, № 41, від 26.02.2001 р.) та ін.

тенденцію проведення лише т.зв. «косметичних» заходів з ремонту та пофарбування фасадів будівель в історичних ділянках без проведення реставраційних і відновлювальних робіт комплексного наукового характеру.

Сьогоднішні архітектурні та містобудівні перетворення середовища центрів історичних міст в Україні мають відмінний характер від тих, що відбувалися недавно в інших постсоціалістичних країнах Прибалтики чи Центрально-Східної Європи. Їх основними специфічними рисами можна вважати такі. По-перше, маємо велику деградацію традиційної історичної забудови (іноді це зруйновані цілі квартали забудови на середмісті); ще сьогодні можна зустріти руїни сакральних будівель на центральних площах міст (Язлівець, Підкамінь, Белз, Бережани, Підгайці та ін.). Другою особливістю є те, що відбувся прихід нового (приватного) власника у історичні будівлі центру. Слід відзначити, що цей новий власник приходять у цінні історичні будівлі, але він зовсім не пов'язаний з ними своїм попереднім життям, у нього немає до них сентименту, а звідси його бажання все змінити та зробити новим «модерним», називаючи такі перебудови «євроремонтами», «євродизайном» і т.д. Лише зрідка зустрічаємо бажання реставрувати і охороняти будівлю як пам'ятку. Цікавим аспектом при цьому є те, що тут маємо справу не з браком коштів на реставрацію, а з принциповим нерозумінням такого завдання як з боку нового власника, так часто і з боку владних інституцій.

Третьою особливістю можна назвати майже повну відсутність державних чи муніципальних програм з регенерації та відтворення традиційного середовища історичних центрів міст. Концептуальні чи проектні опрацювання з регенерації відсутні навіть для Львова. Як наслідок такої ситуації історична забудова центрів міст масово перебудовується без застосування реставраційних методик і технологій. З'являється також нова забудова на пустих парцелах, але вона, як правило, будується без врахування місцевих традицій та архітектурно-композиційних обмежень. Таким чином, центри історичних міст в Україні часто продовжують втрачати свою історичну специфіку та традиційний образ, хоча вони нарешті дістали нового інвестора та повернулися до активного життя. Першочерговим завданням у цій ситуації треба вбачати розробку державної програми збереження історичних міст та опрацювання нормативів, які би дозволили перевести хаотичні перебудови центрів у русло планомірної регенерації їх архітектурно-урбаністичного середовища.

Анотація

Рассматриваются вопросы охраны и регенерации ценных градостроительных комплексов исторических городов, которые, как-правило, формируют его планировочный

Проблеми розвитку міського середовища. Вип. 5-6. 2011.

каркас и доминантные элементы пространственной композиции. Анализируются исторические города Западного региона Украины.

Ключевые слова: исторический город, архитектурно-градостроительный комплекс застройки, градостроительное проектирование.

Annotation

A question is examined about preservation and regeneration of valuable town-planning complexes. Such complexes, as a rule, form planning framework and dominant elements of spatial composition of historical city. The historical cities of the Western region of Ukraine are analysed.

Keywords: historical city, architectonically town-planning complex of building, town-planning.